

4. Töréspontok és törésvonalak a magyar kisebbségi politikában a kilencvenes évek első felében

A következőkben az 1989 utáni határon túli magyar kisebbségpolitikák geneziséét tekintem át 1998–2000-ig.¹³⁸ Azért csak eddig, mert egyrészt az 1995–1996 utáni időszak történéseinek elemzéséhez számomra hiányzik a megfelelő távlat, másrészt a koalíciókban való kormányzati részvétel az adott országok kormányzati politikájának

¹³⁸ Ez a fejezet a *Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998* c. tanulmányom átalakított változata, amely egy alapvető dokumentumokat, kronológiákat, bibliográfiákat tartalmazó dokumentumkötet bevezető tanulmánya: *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Szerk. Bárdi Nándor, Éger György, TLA, Bp., 2000, 837. Az eddigi vonatkozó irodalom java: *A magyar nemzeti kisebbségek Kelet-Közép-Európában* című kötet számára készült. Ez a Tabajdi Csaba kezdeményezésére, Szarka Lászlóval közösen tervezett kötet, amely a határon túli magyarság történetét tervezte összefoglalni, az én aggodalmaskodásaim miatt nem jött létre. Olyan fehér foltokat látok a kutatásokban, amelyek a kronológiák és a dokumentumgyűjtemények programszerű elkészítésével (A kisebbségek régi és új szerveződési projekt) csak még rikítóbbakká váltak. Számomra ez a könyv is, a várható viták révén, elsősorban az új kutatási kérdések megfogalmazása miatt fontos. A tervezett kötethez készült vonatkozó tanulmányok: Bakk Miklós: *Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete*, 35., TLA KEI Kv. K–1979/97. (Egy előbbi változata megjelent: *Pro Minoritate* 1996. ősz. 11–30.) Mirnics Károly: *A vajdasági magyarok politikai önszerveződése és a magyar politikai pártok egymás közti harca a VMDK megalakulásától 1996-ig*, 22. TLA KEI Kv. K–1980/90. Uő: *A kisebbségi sors neveletlen gyermekei*, 28., TLA KEI Kv. K–1981/97., Gyurcsik Iván: *A szlovákiai magyar pártok politikai céljai, stratégiái 1989–1998*, 17., TLA KEI Kv. K–1982/97.; a tárgyhoz tartozó fontos elemzések: Öllös László: *A szlovákiai magyar kisebbségi szervezetek áttekintése*, 37., TLA KEI Kv. K–2627/98. Történeti áttekintés. In *Tíz év a kárpátaljai magyar-*

értékelését is megkívná,¹³⁹ harmadrészt pedig a kisebbségpolitika és a magyarságpolitikák terén olyan gazdasági erőcsoportok is megjelentek, amelyeknek a térségben betöltött szerepét nem látom át. Mindezekon túl az 1989 előtti kisebbségtörténeti áttekintésből nyilvánvaló, hogy az eddigi három korszakban egy megszorító/pozíciócsökkentő időszak után olyan integratív periódus következett be, amely mindenhol létrehozta az érdekvédelem alapintézményeit – majd ezek működtetése és továbbfejlesztése került előtérbe –, amelyekkel az adott nemzetállami keretek között nem tudott mit kezdeni a kormányzati magyarságpolitika. Ebből a szempontból 1995–1996-ot tartom a fordulópontnak (ekkor történt az alapszerződések aláírása, a MÁÉRT létrehozása), hiszen az ezt követő évek kulcskérdése az intézményépítés és a politikai integráció bizonyos szintje után az, hogy milyen keretek között kezelik az adott országokban a magyar társadalmak problémáit.

ság szolgálatában. KMKSZ, Ungvár, 1999. 7–40., Kovács Miklós: *A kisebbségben élő magyar politikusok által vívott hatalmi harcok logikája*, 8., TLA KEI Kv. K–1669/96., Borbély Imre–Borbély Zsolt Attila: *RMDSZ: érték, érdek és hatalom, 1989–1998.* *Magyar Kisebbség* 1998. 2. sz. 23–54., Szentimrei Krisztina: „Bal” és „jobb” az erdélyi magyar politikában. *Erdélyi Magyarság* 34. sz. 1998. április–június 7–12., Veress László: *Az erdélyi magyar politika fő törésvonala*, JATE Kortörténeti Gyűjtemény 4754., Hódi Sándor: *A magyar kisebbségpolitika bukása a Vajdaságban.* *Magyar Kisebbség* 1998. 1. sz. 252–264., Uő: *Vajdasági magyar pártpreferenciák. Politikai törésvonalak a vajdasági magyarság körében.* *Napló* 1997. január 22. 10–12., Szerbhorváth György: *Vajdasági magyar bölcsek protokollumai.* *Symposion* 20–21. sz. 1998. szeptember–október, 3–108. Kísérletek az összehasonlításra: Schlett István: *Kisebbségnézőben.* Kossuth, Bp., 1993. 269., Szarka László: *Variációk nemzetstratégiára.* *Debreceni Szemle* 1998. 1. sz. 8–18., Lőrincz Csaba: *A magyar nemzeti kisebbségek autonómiaformái és koncepciói*, kézirat, 20., TLA KEI Kv. K–1983/97. Íjgyártó István: *A szomszédos országok magyarságpolitikája.* In *Közép-Európa az integráció küszöbén.* TLA, Bp., 1997., 112–117.

¹³⁹ A magyar kisebbségi pártok kormányzati részvételének értékelése: Szarka László: *A szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalásáról.* *Regio* 2000. 4. sz. 122–149., Bárdi Nándor–Kántor Zoltán: *Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000.* *Regio* 2000. 4. sz. 150–186.

4.1. Politikatörténeti szempontból a magyar kisebbségek 1918 és 1938/40/41 között, valamint 1989 után *önálló politikai közösségek*ként léptek föl, etnikai alapon külön politikai pártokat hoztak létre. 1944/1948 és 1989 között különböző csoportok az egyes országok kisebbségi, illetve *magyarságpolitikájának keretein belül* próbálták a magyarság érdekeit megjeleníteni. Az 1945 utáni generációváltások során és a hetvenes évekre kialakult kettős kötődés, a hídszerep intézményesítése révén a kulturális elitek új és önálló önazonosság-ideológiákat fogalmaztak meg, vállalva a másságot az anyaország államnemzetéhez és országuk államalkotó többségi nemzetéhez képest.

Annak, hogy a kilencvenes években Közép-Európában önálló politikai közösségek jöhettek létre, az 1989-ben kibontakozó demokratikus változások mellett egyéb okai is voltak:

1. A megújuló kisebbségi magyar kulturális és politikai elitek nem tudták nyelv- és identitáspolitikai érdekeiket az adott többségi nemzet politikai pártjainak modernizációs-demokratizációs stratégiáin belül érvényesíteni. Így törekvéseik hamarosan külön politikai érdekkörként intézményesültek önálló, civil társadalmi kezdeményezésekben, illetve pártokban.

2. Az új alkotmányozási folyamat során politikailag (is) kisebbséggé váltak, mivel nem deklarálták őket a többségi nemzettel egyenrangú államalkotó tényezőnek.¹⁴⁰

3. Magyarország a külpolitikai törekvéseiben 1990 után az euroatlanti integráció és a szomszédságpolitika mellett a határon túli magyarság érdekeinek képviselőjét is vállalta. A kisebbségi kérdést nemzetközi ügyként kezelte: az Antall-doktrína révén Magyarország védőhatalomnak deklarálta magát a határon túli magyarság ügyeiben, másrészt a szomszédos országok magyar pártjait a nemzetközi kapcsolatok tényezőiként fogta fel.

4. A határon túli magyar elitek 1992–1996 között kidolgozták a maguk – jövőképet adó – autonómiakonceptióit, bár a megvaló-

¹⁴⁰ *Kelet-Európa új alkotmányai*. Szerk. Tóth Károly, Univ. Szegediensis, Szeged, 1996. 360.

sításhoz (valójában a kisebbségi problémák kezelésére adott színvonalas technikákhoz) nem találtak politikai partnereket a többségi nemzet(ek) körében. De ezek a tervek mégis a kisebbségi politizálás alapelvevé tették az önálló kulturális-oktatási intézményrendszer megteremtésének szükségességét.

A tömör fogalmazás árnyalása érdekében néhány szerkezeti és szemléleti problémára külön is ki kell térnem.

Mint már említettem, az ausztriai és a szlovéniai magyarságot olyan, elsősorban kulturális közösségeknek tartom, amelyek az adott többségi intézményrendszeren, illetve önkormányzataikon keresztül folytatják érdekérvényesítésüket. A horvátországi magyar politikai szervezetek a háború miatt, demográfiai-településszerkezeti háttérükből adódóan erősen kötődnek a többségi pártokhoz, és ebben a kapcsolatrendszerben próbálják meg különérdekeiket érvényesíteni.¹⁴¹

Egy-egy adott kisebbségi társadalom képét a saját, illetve a magyarországi nyilvánosságban a kulturális és politikai elit teremti meg, tehát eleve konstruált képről és közösségről van szó. Hangsúlyoznom kell, hogy politikai közösségről, politikai életről beszélve minden esetben az elit viszonyait próbálok rendszerezni és általánosítani, tehát csak a politikai mezők és nem a mindennapok világával foglalkozom.

A magyarországi tagolt politikai rendszer és a szomszédos országok egységesítésre törekvő magyar politikai viszonyai közti aszinkronitást nem lehet megkerülni. Az eddigi választási kampányokból jól látszik, hogy míg a magyarországi politikai életben különböző szakkérdések körül forog a vita, a szlovák, az ukrán, a szerb, a román politikai életben azonban ezek a kérdések is nemzeti sorskérdésekké transzformálódtak át: *a politikai életnek nemzeti, és nem elsődlegesen demokratikus legitimációja* van. Fokozottan érvényes ez a szomszédos országok magyar politikusaira, akik ráadásul saját választóik előtt is egy etnikai/nemzeti diskurzust folytatnak, s ugyan-

¹⁴¹ Ünnepeyles nyilatkozat. Bécs 1996. március 2., *Bécsi Napló* 1996. 2. sz. 2.; A nemzetiségi közösség céljai és gondjai. Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség Végrehajtó tanácsa, *Néptűjság* 1991. november 15.

ezt a nyelvet használják, amikor a magyarországi pártokkal, a magyarországi nyilvánossággal érintkeznek. A magyarországi politikusok pedig a külmagyar politikai közegben vagy egysíkúan ráállnak a közvetlenül etnikai, kulturális problémák boncolására, vagy egyszerűen idegenül és általánosságként hat mondandójuk.

4.2. A törésvonalak keresése. A kisebbségi és a hazai sajtóban a határon túli magyar szervezeteken belüli politikai nézeteltérések mint az egész közösségen belüli választóvonalak kerülnek bemutatásra, miközben a pártbomlások jól mutatják, hogy elsősorban a politikai/kulturális eliten belüli személyi konfliktusokról van szó.¹⁴² A belső vitákban kialakult az irányzatok elnevezése, és az eddigi szakirodalom jó része arra utal, hogy itt politikai értékek ütközéséről van szó. A leggyakoribb kategóriapárok: liberális–nemzeti/népi/keresztény; jobb–bal; kísérlet–kemény mag– kollaboráns; kuruc–labanc; mérsékelt–radikális; érték-, illetve érdekorientált.¹⁴³

Az ellentétes álláspontok két téma köré csoportosíthatók: 1. A magyar politikai szervezeteknek a többségi nemzet demokratikus/euroatlanti orientációjú erőihez való viszonya, és a velük való együttműködésben követendő stratégiák. 2. A nemzeti autonómia megteremtése természetjogi alapon jár a magyarságnak, és politikai, jogi harcban kell ezt a többségi politikával elfogadtatni, vagy pedig az autonómiát a kisebbségi intézményépítés egyes elemeiből, állandó kompromisszumokat kötve, de mindig újra kezdeményezve fel lehet építeni. A harmadik kérdés a többségi kormányzatok felé fogalmazódik meg (a kisebbségi eliten belül ebben konszenzus van): az azonosságtudat megőrzéséhez elegendő-e a nyelvhasználati jogok biztosítása, vagy a saját külön intézményesség is szükséges ehhez?

¹⁴² A VMDK szétesése után egy-egy helyi vezetőt követett saját körzete is. Ezáltal lokális súlyuk is tovább nőtt.

¹⁴³ A kifejezések leggazdagabb gyűjteményét adja Borbély Imre – Borbély Zsolt már idézett tanulmánya.

Jászi Oszkár 1918 tavaszán a nemzetiségi politikusok értéktalonságát, az integratív nemzetiségpolitika szemszögéből, a következőképpen látta: „Míg egy nemzetiségnek nincs anyanyelvű iskolája, közigazgatása, bírászkodása, lehetetlen a nemzettagokat ezektől eltérő problémák iránt érdekeltté tenni, lehetetlen utat nyitni természetes osztályellentéteknek, a világnézeti ellentétek politikájának.”¹⁴⁴ A szakirodalom egyetért abban, hogy a kilencvenes évek első felében Közép-Európában nem az integratív kisebbségpolitika határozta meg a magyar kisebbségi politizálás kereteit. S azt is tapasztaljuk, hogy az úgynevezett mérsékelt-radikális szembeállítás a nyelvi vagy az intézményes jogszűkítések alkalmával nem működik: a mérsékeltnek tekintett kisebbségi politikusok is teljes vehemenciával vetik bele magukat az általában verbális aktivitásban kiemelkedő küzdelembe.

Az utóbbi tíz év történéseiből kiindulva, megítélésem szerint a kisebbségi eliteken belüli viták és elkülönülések nem elsősorban a hagyományos politikai értékek/világnézetek alapján, mint inkább más tényezőkkel értelmezhetők. (A világnézeti szempontok jelentőségét nem tagadom, de azokat nem tartom elsődlegesnek, és úgy vélem, hogy inkább a stratégiai útkeresésben van szerepük.) A két világháború közti kisebbségtörténet az alábbi törésvonalakra enged következtetni: kisebbségpolitikai stratégia, nemzedéki kérdés, területi szempontok, felekezeti különbségek, nyelvhasználat.

4.3. Kisebbségpolitikai és önszerveződési stratégiák. A magyar érdekvédelmi szervezetek a többségi társadalom politikai szervezeteihez való viszonyát alapvetően három típusba lehet sorolni:

a) Az önszerveződés első időszakában a csehszlovákiai Független Magyar Kezdeményezés (FMK) a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (NYEE) mozgalmon belül próbált politizálni; a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) képviselői 1990 tavaszáig részt

¹⁴⁴ Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés a társadalmi és egyéni fejlődés szempontjából. *Husadik Század* 1918. 2. sz. 105.

vettek a Nemzeti Megmentési Front tanácsában; a KMKSZ az 1990-es parlamenti választásokon egy ukrán jelöltet támogatót a döntően magyarok lakta beregszászi járásban. Ezek azok a kezdeti kísérletek, amikor *a magyar kulturális alapon szerveződő mozgalmak egy-egy többségi szervezettel együtt, illetve azon belül próbálták meg érdekeiket érvényesíteni*. Az együttműködés gyökere természetesen mindhárom esetben más volt, de a magyar önszerveződések mindenütt az adott ország aktuális rendszerváltó szervezeteihez kapcsolódtak.

Szlovákiában és Jugoszláviában a magyarlakta területeken a többségi pártok nagy számú magyar parlamenti és helyhatósági képviselőt indítottak. Bár az előbbi helyen Gyimesi György vezetésével még szatellit pártot is sikerült létrehozniuk, komoly eredményt nem tudtak elérni.¹⁴⁵

b) Egy másik modell a kilencvenes évek első felének-közepének a politikai jogalanyiságból és az önrendelkezés elvéből kiinduló autonómia-felfogása, amely olyan egységes szervezeti keretekben gondolkodott, amelyekben *a mozgalom egyben az adott terület magyarságának önkormányzata is lehet*. Ebben a modellben a mozgalomból egyre inkább politikai párttá váló intézmény egyben az autonómia megtestesítője is. Tehát egyszerre kell önkormányzatként az erőforrásokat menedzselő szerepet, és mint politikai párt a parlamenti érdekvédelmet ellátnia. Ennek legkifejlettebb formája az RMDSZ „állam az államban” elképzelése volt.¹⁴⁶

¹⁴⁵ A Megbékélésért és Jólétért Magyar Népi Mozgalomról van szó. A legutóbbi szlovákiai választásokon a magyar szavazók kb. 15%-a nem az MKP-ra szavazott, a parlamentbe 2–3 magyar képviselő került be más pártok képviselésében. A Vajdaságban az 1996-os választásokon a magyar képviselőjelöltek több mint fele nem a három magyar párt valamelyikének támogatásával indult, hanem függetlenként, illetve szerb pártok jelöltjeként. Azonban a magyar választók így is elsősorban a VMSZ-re adták szavazatukat, legtöbbször a második fordulóban. Hódi Sándor: *Vajdasági magyar pártpreferenciák* i. m.

¹⁴⁶ A modell teoretikus szerkezeti megfogalmazását adja Tamás Sándor: *Egy nemzetiségi társadalom belső normatív rendszere*, 1996., TLA KEI Kv. K–1909/97. 8.

Egy ilyen irányú autonómia kiépítése megbukott a jugoszláviai háborús helyzetben, a magyar elit más csoportjainak ellenállásán, és 1994-re a VMDK vezetésének széteséséhez vezetett. A KMKSZ, infrastrukturális gyöngesége miatt, valamint az elit más csoportjainak a budapesti, illetve az ungvári központi ukrán törekvésekhez való viszonya és a személyi feltételek hiánya következtében nem tudott markáns autonomista stratégiát kiépíteni. Szlovákiában a magyar pártok megosztottsága, a mečiari kormányzat nyelvpolitikai és közigazgatási aktivitása miatt maradtak meg programszinten a „társnemzeti koncepció” és a révkomáromi határozatok.¹⁴⁷ Ez utóbinál épp a pártpolitikai félelem akadályozhatta meg az autonómia-törekvésnek keretet adó százas nagytanács megválasztását. Az RMDSZ-ben a kolozsvári nyilatkozat (1992), majd a brassói kongresszus (1993) után kiépültek az „állam az államban” modell keretei, de már az egésznek legitimitást adó belső kataszter létrehozása és a választás megszervezése – a politikai realitásokra való hivatkozással elmaradt.¹⁴⁸

c) 1996-ban Romániában, majd 1998-ban Szlovákiában új politikai helyzet állt elő, mivel a *magyar pártok számára is lehetőség nyílt a kormányzati részvételre*, koalíciós partnerként bekerültek a hatalomba.¹⁴⁹ Szlovákiában ennek előzménye volt az etnikai ala-

¹⁴⁷ Az önkormányzat az önrendelkezés alapja. Komárom 1994. január 8., Komáromi Lapok – Szinyei Kiadó, Komárom, 1995, 264.

¹⁴⁸ A pártszerkezet és az állami intézmények megfeleltetése: parlament – szövetségi Képviselők Tanácsa, pártok – platformok, parlamenti frakciók – SZKT frakciók, Alkotmánybíróság – Szabályzat Felügyelő Bizottság, Bíróság – Szövetségi Ellenőrző és Etikai Bizottság, kormány – Ügyvezető Elnökség, (erős) elnök – Szövetségi Elnök. Lásd: Szentimrei Krisztina i. m. 11.

¹⁴⁹ A Kárpát-Balkán régió két legnagyobb etnikai csoportja, az albánok és a magyarok politikai útkeresése közötti, az eltérő adottságokból adódó lényeges különbség, hogy míg az előbbieket elutasították az együttműködést a többségi társadalom ellenzéki/demokratikus/euroatlanti orientációjú csoportjaival – még ha ez azoknak az erőnek a választási vereségéhez is vezetett (1993-as jugoszláviai választások) –, addig a magyar politikai közösségek mindenkor törekedtek a közös fellépésre.

pú területi autonómia követelésének feladása és a beneši dekrétumok problémájának jegelése, és hallgatólagosan hasonló történt Romániában is. Az új helyzetben – a kisebbségi kulturális/politikai eliten belüli átcsoportosulás mellett – fölillant a hatalomban való személyes részvétel és a politikai intézményrendszer átalakításában való közreműködés reménye.

A kisebbségpolitikai, stratégiai megfontolások eltéréseit nem lehet egy-egy tényezőre visszavezetni. Rendkívül fontosnak tartom a pártok és a koncepciók geneziséét, mert már itt nyilvánvalóvá váltak a szocializációs különbségek, az, hogy az egyes politikai személyiségeknek milyen elképzelésük alakult ki a kisebbségi kérdés kezeléséről.

A következőkben országonként tekintem át az önszerveződéssel kapcsolatos eltérő elképzeléseket, és arra keresem a választ, hogy melyek azok a tényezők, amelyek leginkább meghatározták a kisebbségi magyar politizálás intézményes kereteit. (Áttekintés a 110. oldalon.)

4.3.1. Ukrajna. Az 1988-ban gombamód szaporodó helyi magyar művelődési köröket az akkori megyei vezetés által elfogadott magyar értelmiségiek egy a CSEMADOKhoz hasonló rendszerkonform kulturális szervezetbe akarták tömöríteni. Ebben az esetben a pártkontrollt némi anyagi támogatás ellensúlyozhatta volna. Az ugyanekkor szerveződő megyei ukrán Sevcsenko társaság példája (1989. január) azonban azt bizonyította, hogy az állami és pártszervek irányítása nélkül is létrehozható nemzetiségi alapon társadalmi szervezet. Mindez lehetőséget adott az addig periférián mozgó értelmiségieknek a helyi magyar önszerveződésekben meglévő informális befolyásuk intézményesítésére. Az 1989 februárjában így megalakuló KMKSZ már egyértelműen a hatalomtól független magyar érdekvédelmi szervezetként jött létre, amely a kulturális értékek védelmét tartotta legfőbb feladatának. A mozgalom jelleget Fodó Sándor személye határozta meg. Felsőrakozott mögéje egyrészt a hivatalos magyar kulturális elit, másrészt addigi tanítványi és baráti köre. Az előbbi csoport folyamatosan morzsoló-

Áttekintés 1989–2002

Románia	(Cseh)/Szlovákia	Jugoszlávia	Ukrajna
1989–1993	1989–1992	1989–1993/94	1989–1993
Az RMDSZ létrejöttétől a Brassói kongresszusig	A kormány támogatása (FMK)+ellenzékben Együttélés, MKDP	A VMKD autonomista, nemzetiessítő politikája	A KMKSZ/UMDSZ létrejötte
1993–1996	1992–1998	1994–2000	1993–1998
Az „állam az államban” szerkezeti kísérlet	A Mečiar politikára elleni három párti védekezés	A VMSZ és a VMDF, VMKD pártarca	Az UMDSZ parlamenti képvisellete 1998–2002
1996–2000	1998–		KMKSZ parlamenti képvisellete
Koalíciós részvétel a Demokratikus Konvenció kormányában	Koalíciós részvétel a kormányban		
2000–		2001–	2002–
PDS megállapodás		A VMSZ koalíciós részvétel a kormányban 2002– A Magyar Nemzeti Tanács létrejötte	UMDSZ parlamenti képvisel/és a helyi közigazgatás befolyása

dott le az elnök környezetéből. A gyorsan felduzzadt szervezet, amelynek tapasztalatokkal nem rendelkező, sok vonatkozásban kaotikus vezetősége az elnök személyétől függött, kiváltotta a magát 1992-ben Demokratikus Platform néven megszervező, Dupka György által vezetett csoport bírálataát. 1993-ban az ellentétek két kérdés körül bontakoztak ki: a kárpátaljai magyarság véleményének figyelmen kívül hagyásával megkötött ukrán-magyar alapszerződés kapcsán, és a beregszászi parlamenti jelölt személye körül. Az első témában a magyarországi tömegkommunikáció és a pártpolitikai ellentétek szétrombolták a KMKSZ vezetése által megfogalmazott egységes álláspontot. A választásjelölt-állítás esetében már nem a külső tényező volt az elsődleges, hanem stratégiai megfontolások kerültek előtérbe. Fodó, a KMKSZ elnöke került szembe Tóth Mihállyal, a járási állami közigazgatás elnöki megbízottjával, a helyi KMKSZ-szervezet jelöltjével. Vagyis az egyik póluson ott volt a KMKSZ (magyar)országos reprezentációja, a nyíltan MDF-elkötelezettségű Fodó, a másikon a tömbmagyarságban lévő elit közigazgatási tapasztalatokkal bíró jelöltje, akihez helyi ügyek intézésében nagy reményeket fűztek, és akit a magyarországi ellenzéki pártok is támogatásukról biztosítottak. A helyi jelölt választási győzelmét követően az UMDSZ (Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség) és a MÉKK (Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége) létrejöttével tovább folytatódott a politikai dezintegrálódása. Eközben azonban a legnagyobb tömegbázissal bíró KMKSZ tagsága alig csökkent. A kiválással létrejött egy, a sajtóban és a magyarországi tömegkommunikációban is jól reprezentált értelmiségi csoport, amely napirendre tűzte a reális helyi problémákat, ezek megoldására terveket dolgozott ki, de belső anyagi erőforrásai és a gyér külső (elsősorban budapesti) támogatás nem tették lehetővé nagyobb programok megvalósítását. A magyarországi kormányzattól és a kárpátaljai megyei vezetéstől elszigetelődött KMKSZ-vezetőség egyrészt kidolgozta a helyi autonómia koncepcióját, másrészt a magyarországi támogatások 1994 utáni beszűkülése után megteremtette „saját infrastruktúráját” és önálló intézményrendszere alapját a beregszászi tanárképző főiskola lét-

rehozásával.¹⁵⁰ Ennek az új intézménynek a támogatását a magyarországi kormányzat sem tagadhatta meg, és ezáltal megeremtetették egyrészt az elitképzés és -megtartás bázisát, másrészt a kulcsfontosságú oktatási autonómia alapját. Az 1998-as parlamenti választásokon a beregszászi járásban Kovács Miklós, a KMKSZ új elnöke legyőzte Tóth Mihályt. Kovács radikális retorikája szerint a törésvonal a kollaboráns nómenklatúra és a kemény mag – vagyis a nemzetiségi érdekek hiteles képviselői – között húzódik. A másik tábor szerint a problémamegoldó, kompromisszumokat kereső, gazdaság- és társadalomszervezésre koncentrálnó csoporttal egy, a kárpátaljai magyarság kizárólagos képviseletére törekvő, a magyarországi jobboldali politikai erők által irányított, az ukrán kormányzattal szembehelyezkedő, a nemzeti sérelmekre koncentrálnó csoport áll szemben. Tehát a tagolódás körüli vitában itt nem az autonómia akarása vagy nem akarása a választóvonal, hanem a nómenklatúrák múlt (avagy jelen?). (Ez annyiban értelmetlen, hogy közéleti pályafutását Kovács is mint az ungvári egyetem komszomoltitkára kezdte.) A 2002-es választások után, amikor újból egy beregszászi közigazgatási megbízott, Gajdos István győzött szociáldemokrata színekben (majd átnevezett az UMDSZ-be), újra fölmerül a kérdés, hogy itt mennyiben lehet egy (ungvári) magyarságpolitikai gyakorlat és egy önálló kisebbségpolitikát megeremteni akaró csoport küzdelméről szó?¹⁵¹

4.3.2. (Cseh)Szlovákia. Az 1989-es változások egyedülálló helyzetben érték a felvidéki magyarságot: létezett összefogó kulturális szervezete (CSEMADOK), illegálisan működött a Kisebbségi Jogvédő Bizottság, és Duray Miklós személyében rendelkezett ellen-

¹⁵⁰ Orosz Ildikó: Esettanulmány a kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola születéséről, TLA KEI Kv. K–1940/97. 23.

¹⁵¹ A választási küzdelemről: Karmacsai Zoltán: Választási sajtótömörülések Kárpátalján. *Regio* 2002. 4. sz. 247–263. A 2003. évi kárpátaljai történelekről ad kitűnő összefoglalást: Fedinec Csilla: Kárpátalja magyar politikai élete 2002-ben. Kézirat, 15., A Heti Válasz évkönyve számára készült.

zéki múlttal, kapcsolatokkal bíró, közismert, karizmatikus személyiséggel. A pártszerveződések kialakulásakor négy különböző elképzelés jelentkezett.¹⁵²

A '68-as nemzedék a CSEMADOKba kívánta bevonni az új szerveződések. Ezzel egy általuk vezetett egységes magyar mozgalom jött volna létre. A magyarság kulturális érdekeit a kormányzati hatalmon belüli személyes részvétellel kívánták érvényesíteni.

Velük szemben a Duray Miklós volt munkatársi köréből kikerülő fiatalok meghatározta értelmiségi csoport az FMK létrehozásával az ideológiai tagozódás mellett szállt síkra. Úgy vélték, hogy az általános közép-európai átalakulásból a magyar önszerveződéseknek minél hatékonyabban kell kivenniük a részüket, a kisebbségek problémáit pedig a NYEE mozgalmat segítve, a politikai rendszert megváltoztatva lehet a leginkább kezelni.

A csehszlovákiai politikai folyamatokba csak 1989 decemberében¹⁵³ bekapcsolódó Duray Miklós néhány hónap után – feltehetően a prágai tapasztalatokból okulva – már önálló magyar politizálásban és pártban gondolkodott, felhasználva a CSEMADOK, a magyar pedagógusok és a közigazgatásban dolgozó, magyarságukat vállaló szakemberek meglévő kapcsolathálóit. Így jött létre az Együttélés Politikai Mozgalom (EPM).

A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM) létrehozása először az FMK vezetése részéről merült fel, elsősorban a falusi, vallásos magyar szavazók megnyerése érdekében. Később a mozgalom elszakadt a szlovák kereszténydemokráciától annak nacionalista hagyományai miatt, majd az Együttéléstől az erősebb szervezet egyégtörekvései miatt távolodott el. Stratégiai súlyát jelentősen megnövelte, hogy 1994 (a révkomáromi nagygyűlés) után a szlovák nyelvű tömegkommunikációban egyre nagyobb teret kaptak a párt vezetői.

¹⁵² Részletes képet ad erről a Fórum Intézet által készített visszaemlékező interjúsorozat.

¹⁵³ Az Egyesült Államokban tartózkodott azokban a hónapokban, és miután ellopták az útlevelét, csak egy hónapos várákozás után – amikor a csehszlovák hatóságok az új útiokmányt a rendelkezésére bocsátották – térhetett haza.

A választói befolyása növekedése folytán a szlovák–magyar kapcsolatban is eredményeket fölmutatni akaró Horn-kormányzat ebben a pártban egy, az Együttélésnél „pragmatikusabb” tárgyaló félre talált.

A szlovákiai magyarság politikai elszigetelődésének időszakában (1992–1995) az Együttélés vezetése önálló politikai jogalanyként képviselte a felvidéki magyarságot, kidolgozva a társnemzeti koncepciót és több autonómiatervet. Ezek a tervek nem csupán nyelvhasználati és közigazgatási technikák alkalmazására vonatkoztak, hanem jövőképet is rajzoltak az esélyegyenlőség és a politikai egyenrangúság elvei alapján.

A felvidéki magyar politikai élet összetettsége miatt félrevezető volna MPP (Magyar Polgári Párt)–MKDM–EPM ívet húzni a pragmatikus együttműködőkétől az autonomista önrendelkezőkéig terjedő álláspontok ábrázolására. Annál is inkább, mivel az MPP is komoly autonómiakoncepcióval rendelkezett. De a pártok mögött húzódó csoportok eltérő stratégiája a mečiari, igen aktív jogszűkítő magyarságpolitika következtében ki sem bontakozhatott. Elsősorban azért nem, mert az állami politika emberi jogi nézőpontból is alapvető követelményeket sértett meg, illetve meglévő nyelvhasználati és közigazgatási jogosítványokat vett el. Így a politikai-szervezeti tagoltság ellenére, az elit körében folyamatos – a harmincas években már tapasztalt – kisebbségi/nemzeti összezáródásnak lehattünk tanúi.¹⁵⁴

4.3.3. Jugoszlávia – Vajdaság. A jugoszláviai magyar kulturális elitnek a hetvenes–nyolcvanas években kialakult, más hasonló magyar csoportokhoz viszonyított előnyei a kilencvenes évekre hátránnyá váltak. Ennek az elitnek néhány képviselője fontos posztokat töltött be a Vajdaság politikai vezetésében, és komoly intézményes háttérrel rendelkezett: Fórum Ház, Hungarológiai Intézet, folyóiratok és hetilapok szerkesztőségei. Mindez azonban a „testvériség-egység”

¹⁵⁴ Az Együttélés politikai stratégiájára nézve áttekintést ad: Duray Miklós: *Változások küszöbén*. Osiris, Bp. 2000, 300.

ideológiájának időszakában a jugoszlavizmus alapján működő integratív kisebbségpolitika alapján történt. Kialakult az a helyzet, amelyben a jugoszlavizmus intenzív vállalásával az erőforrások elosztásának közelébe lehetett jutni. A nem csupán lokális, hanem etnikai alapú önszerveződésre, valamint a sajátosan magyar problémák nyilvános feltárására nem nyílt lehetőség. Aki nem tartotta be ezeket a játékszabályokat, azt maga a magyar nyelvű intézményrendszer is büntette (lásd Mirmics-, Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület, Sziveri-, Viczei-ügy) vagy egyéni kompromisszumokat kötve fogadta be (az Új Symposion nemzedékek Sziveri időszakáig).¹⁵⁵

A nyolcvanas években legitimációs váltás történt Jugoszláviában. A jugoszlavizmus jóléti-szabadság ideológiáját a nemzeti retorika váltotta fel. Ebből a nemzeti közösségek öntudatosodása következett, a konfliktuskezelésben és a helyi döntésekben pedig a nemzeti szempontok előtérbe kerülése. Ezt a nemzeti összezáródást azonban a vajdasági magyar elit nem tudta követni, hisz egész szocializációja a jugoszláv öngazgatási rendszer hatékonyságának növeléséhez kapcsolta (lásd pl. Rehák László munkásságát). Ehhez az is hozzájárult, hogy a valós problémákat felvető Sziveri-nemzedék pályáját épp a Fórum Ház elitje derékba törte és a Ristic-üggyel¹⁵⁶ sem tudott a kulturális elit mit kezdeni. Tehát a nyolcvanas évek végén hiányzott az önmeghatározást végiggondoló és tudatosító csoport, és egy közismert, hiteles, szimbolikus értelemben is vezetőnek tekintett központi személyiség. Ezzel szemben fennmaradtak az állami vagy tisztázatlan tulajdonú kiadók, folyóiratok, napilapok és az Újvidéki Egyetem (kisebbségpolitikai kérdések vitatását kerülő) Hungarológiai Intézete és Tanszéke, tehát az addigi közvéleményformáló és értelmiségi szocializációs keretek.

E feltételek között lényegében két stratégia fogalmazódott meg. Néhányan a Szerbia polgári átalakításában való részvételben látták

¹⁵⁵ *A kultúrtanti visszavág: A Symposion-mozgalom krónikája 1954–1993.* Szerk. Csorba Béla – Vékás János, Újvidék, 1994. 175.

¹⁵⁶ *Ristic és a szabadkai magyar színházügy.* Mák Ferenc dokumentum-összeállítása, TLA KEI Kv. 1987/97. 110.

a kiutat. Itt Várady Tibor jogászra, egyetemi tanárra szokás utalni, de a választási eredmények azt mutatták, hogy ennek a stratégiának jelentős támogatottsága lehet a magyarság körében.¹⁵⁷ A másik markáns vonulat a VMDK által képviselt önálló politikai jogalanyiség, amelyet autonómiakonceptióikban fogalmaztak meg. A VMDK vezetése vállalta egy teljesen más legitimációs rendszerben szocializálódott magyar anyanyelvű társadalmi csoport képviselőjét a szerb nemzetállami törekvésekkel szemben. Így az autonómia akarása egyrészt a védelmi technika kidolgozását célozta, másrészt legalább ilyen fontos, hogy megfogalmazta és tudatosította a nemzeti különállásra és önkormányzásra való igényt. Minderre a háborús körülmények közepette került sor. Az előbb említett szemlélet-, önkép-átalakulási folyamatot erősítette a Szerbiában egyedülálló, magyarok által alulról szervezett háborúellenes békemozgalom. A VMDK-t mint mozgalmat azonban rendkívüli módon megterhelték a háborús körülmények okozta segélyezési feladatok és a szerb menekülteknek a Vajdaságba való betelepítéséből adódó egyre gyakoribb helyi (közigazgatási-etnikai) konfliktusok. Legalább ilyen fontossá vált néhány társadalomlélektani folyamat is. A VMDK számára kulcsfontosságú volt a magyar nyelvű médiának az autonómiatörekvések, az önálló közösség tudatosításában való felhasználása. Csakhogy ezek állami, illetve tisztázatlan kezelésben voltak, így nem lehetett hozzájuk nyúlni. Ebben a konfliktushelyzetben a VMDK vezetői *doktriner hangvételt* alakítottak ki, amely 1993–1994-re a sajtóban egyre több kritikát kapott. A középrétegek körében az addigi jugoszláv öngazgatási keretek radikális szétesése, az egzisztenciális ellehetetlenülés, az anyaországhoz való viszony megváltozása (gazdagból szegény rokon státúsába kerülés) tömeges kitelepedéshez vezetett, és – a szerbhez hasonló – *hiszterizált közhangulatot* alakított ki. Ebből adódhatott, hogy a vajdasági magyar–magyar konfliktusokat is egyre nehezebben tudták kezelni, és ennek jeleként a sajtópolémiaik hangja is eldurvult.

¹⁵⁷ Mircsics Károly: *A kisebbségi sors ...* i. m.; Várady Tibor: Túlélési stratégiát kell választani. (interjú) *Magyar Nemzet* 1993. 211. sz. 7.; Uő: Egyenlőségkeresés az etnikai társadalmakban. *Beszélő* 1996. 6. sz. 44–58.

A harmadik fontos tényező *a segélyezés hatása* volt. A Magyarországhoz való megváltozott viszonyon/státuson túl, a tisztázatlan feltételek között folyósított anyagi támogatás és a fölhasználása körüli felelősség nemcsak egyéneket ingathatott meg, hanem helyi közösségek, szerveződések morális alapját is szétverhette.

A VMDK bomlásának okaként több dolgot lehet felhozni: a platyformosodás megakadályozását, a Hódi-ügy hatását, a budapesti, illetve belgrádi kormányzati törekvéseket, a magyar társadalmi szerveződések kielégítetlen igényeit, a szórvány- és tömbérdekelt eltérő voltát. Valószínűleg az előbb felsoroltak különböző mértékben mind hozzájárultak a VMDK széteséséhez és a VMSZ létrejöttéhez. A stratégiai elképzelések szempontjából a zentai közgyűlés volt a jellegadó, a VMSZ megalakulásával kapcsolatos dokumentumokból pedig nyilvánvalóvá vált a kisebbségi politizálás két színtere/szintje közti különbség.¹⁵⁸ Az önkormányzatokba beválasztott képviselők a helyi ügyekre, a lehetséges kompromisszumokra, a dolgok mielőbbi elintézésére koncentráltak, a párt vezetése viszont sokkal inkább a „nemzetpolitikai” kérdéseket, az öndefiníciót, az összvajdasági magyar, kisebbségi érdekek artikulálását tartotta feladatának. A politikai elszigetelődésnek az előbbi országok esetében már mindenütt jelzett időszakában (1991–1996–2001) a VMDK az adott felépítésével az autonómiakonceptió kidolgozása, az önálló politikai közösség öntudatosítása után már nem volt képes a belső intézményépítést megvalósítani. A VMSZ ennek a hiányát kívánta pótolni és a politikai játékeret jobban kihasználni (a budapesti és a belgrádi kormányzatokkal szemben, illetve a szerb pártok irányában). Stratégiaváltás annyiban következett be, hogy míg a VMDK alulról felfelé épülő, választott autonómia keretében gondolkodott, de ezt technikailag nem tudta megvalósítani, addig a VMSZ autonómiakonceptiójában különböző szakmai csoportok által létrehozott tanácsok rendszerét dolgozta ki.¹⁵⁹ Választási győzelme óta azon-

¹⁵⁸ *A botrány*. Szerk. Ágoston András – Vékás János, Újvidék, 1994, 164.

¹⁵⁹ VMSZ, VMDK autonómiakonceptiók és szakértői anyagok, TLA KEI Kv. K-1543/1/96.

ban politikájában a nemzeti autonómia helyett a Vajdaság autonómiája került előtérbe, egybekötve a Jugoszlávia polgári átalakításában való részvétellel. Megtörtént a magyar kisebbségi társadalom politikai öntudatra ébresztése, de az elit, amelyik ezt végrehajtotta, szétesett, és így újra az ország demokratizálódásában való részvétel vált elsődlegessé.¹⁶⁰ A Milosević-rendszer megdöntése után Kasza József miniszterelnök-helyettesi pozíciót kapott a szerb–montenegrói kormányban. Ennek eredményeként a kisebbségi törvény kidolgozásában a VMSZ politikusai is részt vehettek. A legfontosabb változás a Magyar Nemzeti Tanács létrehozása volt 2002 szeptemberében. Az intézmény legitimitását eddig nem csak az kérdőjelezte meg, hogy elektori rendszerben választották meg a tanács tagjait azok, akik a VMSZ listáját szavazták meg, hanem az is, hogy nem tudott olyan eredményeket felmutatni, amelyek hosszabb távon elfogadottá tehetnék. Ezért is létfontosságú számára a magyarországi forráselosztás feletti koordináció és a *Magyar Szó* c. napilap megszerzése. Ehhez járul még a nemzeti autonómia és a külhoni állampolgárság megszerzéséért folytatott pártpolitikai küzdelem is (VMDP-kezdeményezések, amelyek elől a VMSZ sem térhetett ki). Kérdés, hogy a kifelé irányuló követelések, a külső elvárások képesek-e a vajdasági magyar közvéleményt úgy integrálni, hogy belső ügyeit (oktatás, elszegényedés, intézményműködtetés) is kezelhes-

¹⁶⁰ A folyamat értelmezéséhez: Mirnics Károly: *A vajdasági magyarok politikai önszerveződése és a magyar politikai pártok egymás közti harca a VMDK megalakulásától 1996-ig*. TLA KEI Kv. K–2793/99. Az egyes szervezetek vagy szerveződések: *A Vajdasági Magyar Szövetség*, 1994. VI. 18-án a VMDK-ból kivált önkormányzati és parlamenti képviselők részvételével alakult meg Zentán, Csubela Ferenc elnökletével. 1995. XII. 9. Kasza József vette át az elnökséget. Szintén a VMDK-ból vált ki a Böröcz József alapította *Magyar Polgári Mozgalom* Zentán, 1995. III. 18-án. A VMDK-n belül egy csoport 1996. XII. 22-én közgyűlést tartott, amelyen Páll Sándort elnöknek, Mirnics Károlyt pedig alelnöknek választotta. A VMDK volt vezetői 1997. II. 7-én létrehozták a *Vajdasági Magyar Demokrata Pártot*. Elnöke Ágoston András, alelnöke pedig Csorba Béla és Sepsey Csaba lett. Előtte alakult meg Újvidéken a *Vajdasági Magyarok Kereszténydemokrata Mozgalma* 1997. I. 26-án.

se? A romániaihoz, illetve a szlovákiaihoz hasonló magyar kisebbségpolitikai pozíciók megléte a Vajdaságban csak látszólagos és törékeny, amelynek a háttere a kisebbségi politikai elit teljesítményében, tágabban a vajdasági magyar (töredék)társadalom adottságaiban keresendő, a szinte trianonihoz hasonló sokkot megélő szerbiai közszellemen túl.¹⁶¹

4.3.4. Románia. A romániai magyarság alapvetően nagyságában különbözik az összes többi határon túli magyar kisebbségi csoporttól. Ebből adódóan értelmisége is számosabb, tagoltabb, és így különböző szakértői csoportok működhethetnek benne párhuzamosan. Egy másik fontos sajátosság, hogy míg a többi kisebbség esetében a hatvanas évektől döntően első generációs értelmiségiek baloldali hagyományokra építették az intézményeket, addig Erdélyben megmaradt némi folytonosság és legfőképpen a tudás a két világháború közti kisebbségi szellemi életről.¹⁶²

Az 1989-es változások után a legszélesebb politikai garnitúrával az RMDSZ rendelkezett. Volt egy nemzetközileg is elismert, hiteles, karizmatikus személyisége: Tőkés László; az értelmiségi körökben meghatározó tekintélynek számító, a bukaresti politikai elitet jól ismerő tapasztalt politikusa: Domokos Géza; a '89 után jelentkező fiatal nemzedék politikai nyelvezetét használó, az új magyar kormányzattal is jó kapcsolatokat ápoló, ellenzéki múlttal bíró személyisége: Szócs Géza. A stratégia kialakulását itt is elsősorban a többségi állam törekvéseire adandó válaszok keresése határozta meg. A Domokos Géza által képviselt együttműködési politikára a kormányzat nem volt partner. (Később az RMDSZ az ellenzéki

¹⁶¹ Ennek, belső, tudományos feltárása Losoncz Alpár: Vázlat a vajdasági magyar elitiek dinamikájáról. In *Etnopolitika*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, TLA, Bp., 2003, 297–304.

¹⁶² Folyamatosan léteztek vonatkoztatási személyiségek: Kós Károly, Márton Áron, Mikó Imre, Venczel József, Jordáky Lajos, Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila, Schuller Rudolf, Gáll Ernő, Bretter György, Aradi József ...

pártszövetségből is kénytelen volt kilépni.) Rendkívül fontosnak látom azt, hogy a Domokos utáni átmenet kérdését a politikai elit meg tudta oldani, részben pragmatikus személyi politikával (Markó Béla integratív személyiségének előtérbe helyezésével), részben az értékrendbeli ellentéteket kezelő technika kidolgozásával (lásd a Szilágyi N. Sándor vezette egyeztető kerekasztalt). Emellett az egység fönntartása azért is lehetséges volt, mert a szavazóbázis etnikai alapon működött („Valljuk meg magyarságunkat!” – hangzott az RMDSZ egyik választási jelszava 1992-ben), és ha valaki nem az RMDSZ jelöltjeként indult, nem volt esélye arra, hogy mandátumhoz jusson a magyar többségű településeken. (A helyhatósági választások esetében ez csak a nem magyar többségű településekre volt igaz. A Székelyföldön függetlenként induló magyar jelöltek komoly sikereket értek el, majd jórészt integrálták őket a helyi RMDSZ-vezetésbe.) A Kolozsvári Nyilatkozat, majd a brassói kongresszus után lényegében két stratégia körvonalazódott. Az autonómiát a belső választások révén megvalósítani akarók táborá, és azoké, akik ezt egy hosszabb folyamatnak tekintve, a romániai nagypolitikai lehetőségeket számba véve, intézménytípusonként, parlamenti-jogi keretek között, nem pedig helyzeteket teremtve kívánták elérni. Az ellentétek konkrét politikai vitákban kerültek felszínre: Neptun-ügy, Nagy Benedek röpirat-ügye, a nemzeti kataszter és a belső választás elmaradása, koalíciós megállapodás, a Bolyai Egyetem sorsa, a koalíciós munka értékelése. Az ún. autonomisták, radikálisok tevékenysége jórészt kimerült a koalícióval szembeni kritikában. A párt ezen, a kormányzati hatalmon kívüli része megerősítést nyert a FIDESZ magyarországi győzelme után, de az egyre inkább a Markó-ellenes erők gyűjtőtáborává váló Reform Tömörülés nem tudott integráló szerep betöltésére képes politikust kitermelni és az RMDSZ jelenlegi hatalmi-részvételi logikáját mással helyettesíteni. A Székely, illetve Magyar Nemzeti Tanácsokról még korai nyilatkozni, de egyelőre úgy tűnik, hogy alapvetően nem voltak képesek az eddigi kisebbségpolitikai-hatalmi viszonyokat megváltoztatni.¹⁶³ A po-

¹⁶³ Az RMDSZ-problematika folyamatos elemzését adja Bakk Miklós tanulmány-

litika mélyebb hatalmi rétegeit nézve ma az RMDSZ döntően lefedti az összes intézményi alrendszeret, de ez alól részben kivétel a magyar önkormányzati képviselők hálózata – és természetesen az egyházak. Itt nem pusztán a Markó–Tőkés ellentétről van szó, hanem arról, hogy egy rugalmas, adok-kapokra építkező politikai intézményt miként lehet összehangolni a párt szavazói bázisát átfogó, értékőrzésre berendezkedett, a gyors szekularizációra föl nem készült, tekintélyelvű egyházi világgal, amelynek nincsenek nemzeti legitimációs gondjai.

4.3.5. Az előbbi országvázlatokból kiindulva az utóbbi tíz év magyar kisebbségi érdekérvényesítőinek három típusát különböztethetjük meg: 1. Akik a hatalomban való személyes részvétel révén akarják képviselni a kisebbségi érdekeket. 2. Akik együttműködni akarnak az adott ország polgári demokratikus, euroatlanti integrációja iránt elkötelezett politikai erővel (azokba integrálódva vagy pártszövetségben) a politikai intézményrendszernek az európai normák szerinti átalakítása érdekében. Ezen belül a szubszidiaritás érvényesítése révén és a határok minőségének megváltoztatásával, a nemzetközi kisebbségjogi normák betartásával gondolják biztosíthatónak a magyar kisebbség nyelvi és intézményi jogait. 3. Akik szerint az adott ország magyar kisebbsége számára csak kollektív jogainak, autonómiájának elismerése biztosíthatja identitásának intézményes megőrzését. Ezt elsősorban az autonómia intézményének kiépítése garantálhatja, és ebből a pozícióból mint egyenlő felekkel lehetne tárgyalni a többségi politikai pártok képviselőivel.

Az elmúlt tíz évben a szomszédos országokban létrejött egy új kisebbségi magyar politikai elit. Belső vitáik – a romániai magyarság kivételével – a szerveződések szétesésével, új intézmények alapításával jártak. A politikai retorika szintjén általában az egység, az egységes fellépés szükségességét hangsúlyozták, aminek a háttéré-

kötete: *Lassú valóság*. Ambrózia, Kézdivásárhely, 2002, 208. Átfogó dokumentációt nyújt, de egyáltalán nem pártatlan munka Borbély Zsolt – Dénes Krisztina: *Erdélyi magyar politikatörténet 1989–2003*. Bp., 2003, 206.

ben egyfajta stabilitásigény van. Ezeknek a politikai pártoknak az adott ország többségi, nemzetállami törekvéseire és az anyaországi pártok különböző elvárásaira is reagálniuk kell. Ebből a szempontból a létszámukban és egzisztenciális alapjaikban is leggyengébb magyar csoportok a legkiszolgáltatottabbak: a horvátországiak, a kárpátaljaiak és a vajdaságiak. A budapesti 1994-es kormányváltás döntően befolyásolta az MDF-hez közeli KMKSZ és az UMDSZ/MÉKK viszonyát. A VMDK vezetése önálló politikai stratégiáját nemcsak Belgrád, hanem Budapest felé is megpróbálta érvényesíteni, így már az 1994-es kormányváltás előtt, a Balladur-terv(ek) körüli vitákban és a Hódi-ügy kapcsán megromlott a kapcsolatuk. Az 1994 utáni budapesti kormányzat szomszédságpolitikai erőfeszítéseire Jugoszláviában a VMDK-nál rugalmasabb/pragmatikusabb VMSZ-ben talált partnert, míg Szlovákiában a természetes szövetséges, de gyenge parlamenti képvisellel és befolyással rendelkező MPP helyett az MKDM került előtérbe. Itt azonban az 1998-as választást követően a legnépszerűbb szlovákiai magyar párt, az MKDM nem tartotta magát az előzetes ígéretekhez, s így nem az MPP-vel, hanem az Együttéléssel hozta létre a Magyar Koalíció Pártja (MKP) gerincét. Erdély ebből a szempontból is külön eset, hiszen itt az RMDSZ – ha nem is a csúcsvetés szintjén, de annak közelében – mindig tudott olyan politikusokat előtérbe hozni, akik intenzív kapcsolatokat ápoltak az éppen hatalmon lévő budapesti koalícióval.

Ha az utóbbi tíz év magyar kisebbségi érdekvédelmét megpróbáljuk szakaszokra tagolni, három korszakot különíthetünk el: a) 1989–1992 között a mozgalmak kiépítették szervezeti kereteiket, infrastruktúrájukat, és az addig vezető kulturális személyiségek helyét kizárólag politikai munkával foglalkozó személyek vették át. b) A következő években ezek a szervezetek kidolgozták autonómia-konceptióikat, megkíséreltek közösségük számára jövőképet rajzolni, amely azonban a többség meghatározta politikai intézményrendszerben seholy sem került elfogadásra. Miközben a nemzeti, etnikai összetartozás tudata az egész térségben láthatóan felértékelődött, a magyar kisebbségi pártok saját országukon belül az alkotmányozási folyamatoktól kezdve politikailag elszigetelődtek. Ezt tovább

fokozta, hogy az anyaország külpolitikai érdekei elsősorban az euroatlanti integrációra vonatkoztak. A nemzetközi érdeklődés homlokterébe pedig a magyar kisebbségi problematikától távol álló balkáni konfliktusok kerültek. c) A harmadik korszak az RMDSZ 1996-os és az MKP 1998-as kormányzati szerepvállalásával kezdődött. Ettől eltérő az ukrainai magyar kisebbség helyzete, ahol a KMKSZ és az UMDSZ vitájában a helyi kisebbségi intézmények közül az évtized legfontosabb eredménye, a beregszászi tanárképző főiskola is nehezen bontakozhat ki. Teljesen új pályára került a vajdasági magyarság, ahol a politikai pártok megsokszorozódása, a személyes kapcsolatháló és intézmények szétesése után, a létrehozott Nemzeti Tanács révén sem igen látni a cselekvési lehetőséget a kisebbségpolitika számára.

4.4. A nemzedéki elkülönülés. A kisebbségtörténeti korszakokról és nemzedékekről szólva az áttekintést az 1980-as években zártam. A következőkben arra keresem a választ, hogy milyen nemzedéki csoportok és hogyan határozták meg a magyar kisebbségpolitikákat a fordulat után.

1989 után Kárpátalján a KMKSZ alapítói köre és első vezetése jórészt a Fodó Sándor köré csoportosuló fiatal értelmiségiekből jött létre. Ez később kettéosztódott (bizonyos értelemben két, '89 előtti irodalmi csoportosulás, a Forrás-kör és a József Attila Irodalmi Stúdió törésvonala mentén),¹⁶⁴ újabb generáció azonban már nem jelent meg sem e szervezetben, sem más hasonló intézmény környékén. Kárpátalján nincs magyar ügyvéd, hiányoznak a képzett, társadalomstatisztikával, szociológiai vizsgálatokkal foglalkozó szakemberek.

(Cseh)Szlovákiában a '68-ban vezető szerepet betöltött személyiségek döntően az Együttéléshez csatlakoztak. Sajátos módon az 1989 előtt Duray Miklós munkatársainak számító fiatal, társadalomtudományosan képzett szakemberekből csak Gyurcsík Iván dolgozott az Együttélésben, a többiek az FMK, majd az MPP vezetésébe

¹⁶⁴ Tóth István: Filmszakadás. *Kárpátaljai Minerva* II. köt. 1–2. sz. 46–51.

kerültek. (Ebben a helyzetben az a paradox, hogy Duray, a disszidens vezér a CSEMADOKos aktivistákat választotta és nem értelmiségi barátait-harcostársait. Politikailag azonban teljesen logikus lépésről volt szó.) Az önkormányzati politizálás során a fiatal, jórészt műszaki végzettségű értelmiségiek az MPP-hez, a volt CSEMADOK-aktivisták és a '89 előtti közigazgatás magyar munkatársai inkább az Együttéléshez kapcsolódtak.

Jugoszláviában erőltetett volna generációs csoportokról beszélni, hiszen Ágoston András annak a Fórum Háznak a második embere volt a VMDK megalakulása előtt, amely később a „restaurációs ellenzék” legfőbb hátterét adta. Itt a politikai szervezetekben inkább a harmincévesek hiánya okoz gondot. Ez egyrészt a Sziveri vezette Symposion társaság szétverésének, másrészt a generáció tömeges kivándorlásának, harmadrészt a társadalomtudományi szakemberképzés hiányának tudható be. Jogi, közgazdasági végzettségű magyar szakemberek ma is jó néhányan dolgoznak, de nem lehet tudni, hogy van-e utánpótlásuk.

A hetvenes–nyolcvanas évek romániai értelmiségi politizálói részben elhagyták az országot még 1989 előtt, mások a tudományos életben találták meg a helyüket, míg néhányan, míg az RMDSZ vezetését döntően a kulturális elit és nem a profi politikusok adták, részt vettek a munkában (Cs. Gyimesi Éva, Szilágyi N. Sándor, Balázs Sándor, Magyarai Nándor), majd perifériára kerültek, vagy maguk is politikussá váltak (Markó Béla, Kötő József).

1989 után már az első kongresszusokon megjelent a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetsége (MISZSZ), amelynek döntő szerepe volt Szőcs Géza főtítkárrá választásában. Később ebből a körből vált ki az aktív politizálást vállaló Reform Tömörülés, amely ma is az autonómiaötrekvések legeltökéltebb képviselője. A harmincévesek köre mögött a potenciális utánpótlás is biztosított (lehet) az igen aktív egyetemi diákszervezetek vezetői köréből. A helyi politizálásban, elsősorban a Székelyföldön, egyre nagyobb súlyt kapnak az általában műszaki végzettségű, társadalmilag érzékeny harminc–negyven év közti fiatal vállalkozók. Egy máshol alig jelentkező réteg szintén itt jelent meg: az egyetemi tanulmányait Magyarországon befejező és visszatért értelmiségiek köre.

Az előbbieket összefoglalva hosszabb távon súlyos probléma a jogi, közgazdasági, társadalomtudományi végzettségű fiatal szakemberek hiánya. A potenciálisan, nagyobb lélekszámának következtében is jobb helyzetben lévő szlovákiai és romániai magyarság esetében pedig az ilyen végzettséggel rendelkező fiatalok intézményes integrálását, az otthoni munkafeltételek biztosítását tartom kulcskérdésnek.

Nemzedéki szerveződésnek tekintem az eddigi pályájukat tekintve eltérő utat bejáró MPP-t, a romániai Reform Tömörülést és a KMKSZ vezérkarát. A szlovákiai MPP, amely döntően a Duray Miklóssal 1989 előtt együttműködők köréből és a magyar egyetemi klubokból, társaságokból nőtt ki, a Magyar Koalíció Pártján belül elsősorban a kormányzati-gazdasági pozíciók megszerzésére törekedett Világi Oszkár és Gyurovszky László vezetésével. A csoport másik két meghatározó tagja, Tóth Károly és Öllös László pedig, visszavonulva a tudányszervezéshez, a somorjai Fórum Intézet révén a szlovákiai magyar társadalomtudományi kutatásokat menedzselik, és ezzel alakítják is a kívülről nyerhető képet és a társadalmi önismeretet a szlovákiai magyarságról. Figyelemre méltó a két meghatározó pártszervezőnek, Tóth Károlynak (FMK, majd MPP) és Gyurcsík Ivánnak (Együttélés) a politikai perifériára kerülése és kilépése a mozgalmakból. A két, még az 1989 előtti legális/illegális munkában (Madách Könyvkiadó, illetve CSEMADOK és mindkettőben egyben a CSMKJB-ban) szocializálódott politikai személyiség, ahogyan megnőttek a pártok kisebbségi érdekképviseleten túli hatalmi vonatkozásai, úgy szorultak háttérbe. A parlamenti képviselők túlnőttek az ideológus pártszervezőket.

A Reform Tömörülés útjáról már volt szó. A csoport szocializációját döntően a budapesti képzés és kapcsolatok, majd a romániai politikai iszapbirkózással való szembesülés határozta meg. A csoporton belüli pálya- és szerepválasztások: a Toró T. Tibor, Szilágyi Zsolt, Borbély Zsolt választotta manifeszt autonómia-platform és a Tamás Sándor, Markó Attila, Székely István vállalta szakpolitikusi hozzáállás eleve más-más stratégiákat hozott magával. Ezért sem sikerült egységes programot és következetes projekteket végrehajtaniuk. A Reform Tömörülés gyűjtőcsoporttá vált, és eddig nem sikerült az adott RMDSZ-

vezetéssel szemben napi alternatívát jelentő programot felállítania. Az általam jövőképprogramnak tartott autonómiakövetelések pedig pusztán harci eszköznek tekinthetők, mert a társadalomszervezésben, a helyi politikában sajátos modelleket, hatékony megvalósításokat nem tudnak felmutatni. (Szász Jenő székelyudvarhelyi polgármester eredményeit ők maguk sem propagálták.)

A KMKSZ vezetői a beregszászi tanárképző főiskola intézményességébe húzódtak (a FIDESZ és) Kovács Miklós parlamenti vereége után. Esetükben az a legfontosabb kérdés, hogy saját intézményeiken belül (KMKSZ, II. Rákóczi Ferenc Tanárképző Főiskola, Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség) mennyiben tudják a magyarországi szervezési, szemléleti mintákat honosítani úgy, hogy a nyilvánvaló FIDESZ-kötődésekkel is kárpátaljai közösségi érdekeket tudjanak integrálni és képviselni. De mindez hozzákapcsolódik ahhoz a szélesebb értelemben vett kérdéshez, hogy a kisebbségpolitika vezetőinek politikai kultúrája és Magyarország-kompatibilitása hogyan viszonyul saját (töredék)társadalmuk politikai, habituális világához.

4.5. A területi probléma. A magyar kisebbségi pártokon belüli konfliktusokban gyakran megjelenik a szórványmagyarság-tömbmagyarság és egyes központnak számító városok közti ellentét is. A lakóhelyén kisebbségben vagy többségben élő határon túli magyarság politizálásáról nem lehet általános érvényű megállapításokat tenni. Inkább azt kell szem előtt tartani, hogy a magyar többségű településeken egy sor nyelvhasználati, foglalkoztatáspolitikai, intézményfönntartási probléma az önkormányzat révén kezelhető, de vegyes-kisebbségi településeken ez már nagyon komoly gondot jelent. Itt egyrészt a kisebbségi közéleti szereplők sokkal érzékenyebbek a sajátos etnikai érdekekre, a sérelmekre és szimbolikus gesztusokra, másrészt nyelvtudásukból, a másik fél ismeretéből, kompromisszumkészségükből adódóan felkészültebbek a többségi közegben az érdekérvényesítésre. Ezért a magyar kisebbségpolitikusok többsége már a két világháború között is olyan településekről jött, ahol a magyarság nem rendelkezett meghatározó többséggel.

Szlovákia esetében a magyarság egyetlen megszagotott tömbben található, mégis létezik egy választóvonal a keleti és a nyugati területek között: 1998 előtt a szlovákiai magyar parlamenti képviselők 80%-a Pozsonyban és annak 30 km-es körzetében élt. Kárpátalján a határ menti Beregszászi járás és az ungvári, illetve a szórványban élő magyarság között az autonómiaelképzelések, a parlamenti képviselőjelölt kijelölése terén folyamatosan voltak konfliktusok. De mivel a KMKSZ vezetése ma a beregszászi tanárképző főiskolán tanít, lényegében ide került a súlypontjuk. Erdély esetében a Székelyföld és a szórványmegyék teljesen eltérő politikai helyzetéről szokás beszélni, hiszen Hargita és Kovászna megyében még az előző kormányzat alatt is sajátos külön magyar életvilág működött. Emellett fontos politikai probléma a két feles város helyzete: Marosvásárhelyé és Szatmárnémetié, ahol még nem tudni, hogyan kezelik az önkormányzatok az etnikai versenyhelyzeteket. A magyarországi televízió hatására a közösségszerveződés és az információáramlás szempontjából a Partium már a hetvenes évektől másként fejlődött, mint a történeti Erdély. 1989 után a határok átjárhatósága révén pedig egyértelműen Debrecen és Nyíregyháza lettek az alrégió beszerzési, fogyasztási mintákat közvetítő központjai. A Vajdaságban a Tisza menti tömbmagyarság önkormányzatai képezték a VMDK, majd a VMSZ tömegbázisát. Az utóbbi szervezet megerősödésével a magyar politikai vezetők Temerin–Újvidék helyett döntően Szabadkáról kerülnek ki.

Az egyes városok közötti rivalizálás tétje a központi szerep megszerzése. Lényeges elem, hogy a magyar többségű területek központja sehol sem esik egybe az adott alrégió közigazgatási és politikai központjával. Folyamatos dilemma, hogy az adott alrégió központjában vagy a magyarlakta területek centrumában legyen-e a politikai döntésközpont. Szlovákia esetében Pozsonnyal már a földrajzi közelség miatt sem versenyezhet Dunaszerdahely vagy Komárom. De ez azzal jár, hogy miközben Dunaszerdahely a Csalóköz regionális központja, itt nem épültek ki sajátos kisebbségi intézmények. Mivel Szlovákiában a parlamenti választási rendszer pártlistákkal működik, nem várható, hogy a jelenlegi Pozsony-központúság megváltozna. Itt közben megnőtt Somorja szerepe a po-

zsonyi magyar értelmiségiek kiköltözése révén, és Komárom is frekvenciáltabb lett az egyetemépítés miatt.

Hasonló a helyzet az Ungvár–Beregszász viszonyban, azzal a különbséggel, hogy miközben a KMKSZ-iroda Ungváron maradt, a magyar főiskola, színház, központi könyvtár Beregszászban működik. Mára az értelmiségkibocsátás és a közösségi élet szempontjából is fölértékelődtek olyan falvak, mint Bátor és Nagydobrony.

Romániában már az RMDSZ megszervezésének első heteiben megmutatkozott a hagyományos Bukarest–Kolozsvár ellentét. Domokos Gézőnek az elnöki posztról való távozásával a gyakorlati politikai munka az Ügyvezető Elnökség megnövekedett adminisztratív súlya révén áttevődött Kolozsvárra, az elnöki iroda Marosvásárhelyen működik, míg a parlamenti frakció Bukarestben van. Az évszázados Marosvásárhely–Kolozsvár rivalizálásban az előbbi megváltozott etnikai viszonyai miatt egyre kevésbé tudja betölteni a „Székelyföld fővárosa” szerepet. Ezzel szemben Csíkszereda kezd a székelyföldi (al)régió központjává válni. Ez döntően a megyésítés során felduzzasztott város fejlődéséből adódik: a nyolcvanas években tömegesen telepedtek itt le fiatal műszaki értelmiségiek, és nem működnek olyan rendies kapcsolathálók, mint más székely kisvárosokban, ráadásul a nagy építkezések nyomán jók az intézményelhelyezés lehetőségei. Az egyetemépítés is Csíkszeredát erősítette a FIDESZ-kormányzat időszakában, ma pedig Marosvásárhely a frekvenciált egyetemfejlesztési központ.

Az utóbbi évtizedekben a vajdasági Szabadka–Újvidék ellentétre – más kristályosodási pont hiányában – mindenféle helyi mítoszokat ráaggattak. Döntően a polgári, magyar hagyományokat őrző Szabadka és a kozmopolita, értékvesztett Újvidék ellentétét konstruálták meg.¹⁶⁵ (Az Új Symposion 1983-as szétverésekor azonban nem jelentett problémát az Újvidék–Szabadka összefogás, ahogy ma sem a VMSZ keretében való együttműködés.) Újvidék szerepe a tartományi autonómia megszüntetése óta jelentősen csökkent, rá-

¹⁶⁵ Szerbhorváth György mindezt egy szemléletes táblázatban foglalta össze. *A vajdasági bölcsek ...* i. m. 21.

adásul a délszláv háború kitörése után Szabadkának mint határvárosnak a gazdasági súlya jelentősen megnőtt. S ezzel a szerb gazdasági-politikai és ma már a demográfiai dominancia is jobban érvényesül. Ezért mint 1922 óta annyiszor, újra fölértékelődött Zenta szerepe, amelynek magyar többsége, hasonlóan Székelyudvarhelyéhez, a kisebbségi magyar világokon belül is különleges helyet foglal el (mint „kis Magyarország”).

4.6. Felekezeti különbségek. A két világháború közti magyar kisebbségi politikában fontos szerepe volt a vallási hovatartozásnak az örökölt felekezeti ellentétek, a jelentős számú magyar zsidóság identitásválasztása, az egyházak által működtetett önálló intézményrendszer, a komoly kisebbségvédelmi munkát végző szabadkőműves mozgalmak és mindezeknek a kisebbség politikai életében betöltött szerepe miatt. A második világháborút követő szekularizáció révén a felekezeti tagoltság kérdése elvesztette létalapját. Az egyházak társadalmi súlya csökkent, de a kisebbségi társadalmakban fölértékelődött a jelentőségük: a kisebbségi közösség az utolsó, sajátjának érzett intézményeknek tekintette azokat. Majd 1989 után az egyházak felekezetenként és régióként különböző viszonyt alakítottak ki a kiszélesedő kisebbségi intézményrendszerhez.

Szlovákiában az MKDM a kilencvenes évek elejétől önálló magyar püspökség létrehozását követelte. A pártszimpátiákat tekintve úgy tűnik föl, hogy a protestáns magyar települések inkább az Együttélést, míg a katolikusok az MKDM-et preferálták. A MKP helyi szervezése időszakában az MKDM központi szerepe révén egyes helyeken megmutatkozott a katolikus egyházközösségeken keresztül is működő kapcsolathálóok előnye.

Kárpátalján az egyház is revitalizációs állapotban van. Fontossága nem a politikai vagy kulturális mezőben, hanem elsősorban a szociális munkában nyilvánul meg. A szociális háló pótlását egyedül ez az intézményrendszer vállalta föl, döntően külső erőforrásokat mozgósítva. Lelkészei nem vesznek részt aktívan a kisebbségi politikában, de a helyi társadalmak szintjén a magyar közvélemény meghatározó formálói.

Jugoszláviában a vallási élet 1989 előtt teljesen a magánszférára szorítkozott. A délszláv háború alatt az egyházak által végzett rendkívül komoly humanitárius tevékenység nem fejlődött tovább a közélet más területeire. Az intézményrendszernek a magyar kisebbségpolitikába való integrálását a püspökök Belgrádtól való függősége korlátozza. De a lelkészek magyarországi képzése, illetve bizonyos közösségi funkciók lehetősége a kulturális és az oktatási életben megnövelte szerepüket (pl. Tótfalu, Nagybecskerek).

Romániában Tőkés László személye és a kiterjedt, nagy történelmi hagyományokkal rendelkező és komoly sérelmeket elszenvedett egyházi intézményrendszer szorosan kapcsolódik az RMDSZ politikájához. Jó néhány kísérlet történt arra nézve, hogy a magyarság oktatási autonómiáját az egyházi intézményeken keresztül valóítsák meg (a két világháború közti modellhez hasonlóan). Azonban az egyházi kárpótlás elmaradása ezt lehetetlenné tette. A két világháború közt a kisebbségi közéletben itt volt a legnagyobb súlya a felekezeti hovatartozásnak, ma már ennek nincs jelentősége. Ha mutatkozik különbség, az inkább a Tőkés László álláspontjához való viszonyban nyilvánul meg. E tekintetben a katolikus egyháznak az alkotmányreferendum alkalmával kiadott nyilatkozata, amely az RMDSZ vezetése, nem pedig Tőkés mellett foglalt állást, fordulópontot jelentett. Az egyházak – vagyonuk visszaszerzése miatt – belekerültek a „nekünk jár”, illetve a „kis lépések” stratégiája közti őrlődésbe.

4.7. Beszédmódok. A határon túli magyar közélet szereplőinek nyelvhasználatát három nagy típusba lehet sorolni:

a) Az 1989 előtt kialakult, többes szám első személyben megszólaló, nemzeti sérelmeket, *történelmi-etnikai szimbólumokat használó nyelvezet* a fordulat után elsősorban belső használatra szolgált (megemlékezések, választási propaganda). Az így megszólalók egész közösségük nevében beszélnek, és ezt az emelkedett hangnemet többnyire a magyarországi sajtó is átveszi, ezzel mintegy erősítve azt. (Pl.: „mit vár... az erdélyi magyarság?”; „mi, vajdaságiak úgy gondoljuk...”)

b) *Pragmatikus politikai nyelv*: a történéseket politikai folyamatnak tekintik, és ezekben a viszonyokban értelmezik. Használói nem utalnak állandóan az etnikai/nemzeti összefüggésekre, hanem közvetlen politikai érdekeket fogalmaznak meg, vagy azokról vitatkoznak.

c) *Az önreflexió analitikus nyelvezte*, amely a kisebbség belső ügyeit jeleníti meg, és a közíró saját pozíciójára is reagál. Predikátumát nem üzenetnek, programnak, bírálatnak tekinti, hanem egy-egy helyzet értelmezésének. A határon túli magyar média pártoktól egyre függetlenebb és periférikusabb közíróinak sajátja ez a megközelítés. (Ide sorolom például Végel Lászlót, Balla D. Károlyt, Bakk Miklóst.)

5. Az 1989 utáni budapesti kormányzatok magyarságpolitikája

5.1. Mielőtt az Antall–, a Horn– és az Orbán-kormány magyarságpolitikáját összehasonlítanám¹⁶⁶, három – eddig nem tisztázott – kérdésre kell válaszolnom: milyen érvelések alapján foglalkoznak egyáltalán 1989 után Magyarországon a határon túli magyarokkal? milyen magyarországi elképzelés-típusok léteznek a határon túli magyarságra vonatkozóan? melyek a magyarországi magyarságpolitikában 1989 óta kialakult, általánosan elfogadott alapelvek?

¹⁶⁶ Ebben a témában két alapvető tanulmányra támaszkodom. Tóth Judit: Az elmúlt évtized diaszpórapolitikája. In *Diskurzusok a vándorlásról*. Szerk. Sík Endre, Tóth Judit, Sík, Bp., 2000, 218–251., Mák Ferenc: Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999). *Magyar Kisebbség* 2000. 3. sz. 237–293.